

SPID we adamzat

Category: Kitapcy, Medisina

написано kitapcy | 23 январа, 2025

SPID we adamzat SPID we ADAMZAT

• SPID jyns gatnaşyklaryna parhsyz garaýanlaryň janyna howp salýar

SPID keseli döwrümiziň gorkuly keselleriniň biri bolup, ýarym asyra golaý wagt bäri adamzada howp salyp gelýär. Ol eýýäm birnäçe ýurtda birnäçe gezek özüniň aýylgançlyklaryny görkezdi. SPID barada köp ýazylyar. Russiýanyň "Техника-молодёжи" žurnaly hem 1989-njy ýyldaky 1-nji sanynda bu ýowuz kesel barada ýokardaky at bilen makalalar toplumyny çap edipdir. Ýurdumyzyň "Edebiýat we sungat" gazeti özüniň 1989-njy ýylyň 10-njy martyndaky sanynda şol makalalaryň käbirini az-kem gysgaldyp türkmen okyjylaryň dykgatyna ýetiripdir. Biz hem öz gezegimizde kitapcy.com saýtymyzyň okyjylaryna peýdaly bolar diýen pikir bilen şol makalany gaýtadan dykgatyňyza ýetirýäris. Makala we onda gozgalan meseleler otuz ýyldan gowrak wagt mundan ozal çap edilenem bolsa, häzirki wagtda birjigem gymmatyny ýitirenok, gaýtam her dürli ýokanç keselleriň dünýämize howp salýan şu günki günlerinde şular ýaly makalalaryň gymmaty diýseň artýar.

* * *

SPID özüniň ýüze çykan ilkinji ýedi ýylynyň içinde maşgala, mekdebe, dine, biznese, suda, goşuna, hökümet we dolandyryş organlaryna, garaz, jemgyýetçilik durmuşynyň ähli taraplaryna diýen ýaly aralaşdy. Indi dünýäde ylmyň, medisinaryň, saglygy saklaýyşyň roluna başga garalyp başlandy.

SPID jyns gatnaşyklary, gan, neşe, ölüm bilen berk bagly, şonuň üçinem ony adamlaryň arasyndan aýyrmak kyn. Onun wirusynyň adama iýmitiň ýa-da suwuň, dem alyş organlarynyň, asgyryp-üsgürmegiň üsti bilen geçmeýändigini bilsegem, wraçlar orta asyrlarda mergi keseline garşy göreşilendäki ýaly gorag

eşiklerini geýýärler. Özünde SPID-iň wiruslary bar bolan adam işini, dogan-garyndaşlaryny, dost-ýarlaryny ýitirýär. SPID bilen kesellän çagalara döwlet mekdeplerine gatnamagyň gadagan edilýän halatlary-da bolýar. 1987-nji ýylda dünýäniň uly awiakompaniýalarynyň biri bolan şu kesel bilen kesellän ýolagçylary gatnatmakdan boýun towlady. Hatda SPID-den ölenleri ýere tabşyrmagam aňsat däl – merhumlary jaýlaýan býurolaryň hiç biriniň-de olar bilen iş salşasy gelenok.

SPID wirusly keselleriň hiç birine meňzeş däl. Adamlaryň immunodefisit wirusy (AIW) organizmde uzak wagtlap gizlin saklanyp bilýär. Ol soňy bilen herekete geçip, adamyň ýokanç keselleriň garşysyna göreşýän immun sistemasyny ýok edýär. Wirusyň adam organizmindäki gizlin döwri 8-9 ýyla çekip biler, şol wagtyň özünde-de adam özüni sagat duýmak bilen wiruslary ýaýratmaga ukyplydyr.

Şu wagta çenli AIW-iň nähili ýollar arkaly ýaýrandygy öwrenildi. Anyk gözlegleriň netijesinde wiruslaryň üç ýol bilen ýaýrap biljekdigi anyklanyldy: jyns gatnaşyklary arkaly, gös-göni gana düşmegi (meselem, umumy şprisler ýa-da donor gany) sebäpli, şeýle hem eneden çaga geçmegi netijesinde. SPID bilen kesellän adamlaryň ölümünüň arasy dürli-dürlidir. Ösen ýurtlarda şeýle kesellileriň 50%-i kesel ýüze çykandan 1,5 ýyldan soň, 80%-i bolsa 3 ýyl aralygynda ölýär.

• HOWPUŇ GEOGRAFIÝASY

Ähli kontinentleriň içinde SPID-iň iň köp ýaýran ýeri Afrikadyr. Kongonyň, Ruandanyň, Tanzaniýanyň, Ugandanyň, Zairiň we Zambiyanyň köp şäherlerinde jyns gatnaşyklaryna ukyply adamlaryň 5-den 20 prosentini eýýäm AIW bilen zäherlendi. Kinşasada (Zair) jelepleriň 27, Naýrobide (Keniýa) 66, Butarda (Ruanda) 88 prosentiniň şol wiruslary ýaýradýandygy belli boldy.

Bu şäherleriň keselhanalaryna girýänleriň ýarysyna golaýy virus ýaýradyjylardyr. Çaga dogurmaga ukyply aýal-gyzlaryň 1-12%-i bu kesel bilen kesellänlerdir. Bu bolsa çaga ölümünüň iň azyndan 25% artjakdygyny aňladýar. 90-njy ýyllaryň

başlarynda bu afrikan ýurtlarynda SPID zerarly ulularyň ölümi iki ýa-da üç esse artar.

Aziýa we Ýuwaş okean regionlarynda ýagdaý el-hal gowy. Okeaniýada 1988-nji ýylyň 1-nji iýunyna çenli SPID-lileriň diňe 892-si registrirlendi (hasaba alyndy). Onuňam ikisinden başgasy Awstraliýa (813), Täze Zelandiýa (77) degişli. Aziýa ýurtlarynda AIW-iň ýaýramagynyň hem-de SPID bilen kesellemegiň derejesi pes. Hytaýda we Ýaponiýada AIW-na uçran adamlaryň köpüsi 1986-njy ýyla çenli import ganlaryny kabul edenlerdir. Ýewropada SPID-iň epidemiologik ýagdaýy onuň Gündogary bilen Günbatarynyň, Demirgazygy bilen Günortasynyň arasynda dürli-dürli. Kontinentiň günbatar bölegindäki ýagdaý ABŞ-dan iki ýyl yza galmak bilen ony gaýtalaýar. ABŞ-da bolşy ýaly, bu bölekde hem umumy kesellileriň 90%-i gomoseksualistler hem-de gan damarlaryna ukol edýän neşekeşlerdir. Meselem, Kaliforniýa ştatynda SPID bilen kesellänleriň 90%-i gomoseksualistler, galan 10%-i bolsa neşekeşlerdir.

Gündogar Ýewropada ýagdaý düýbünden başgaça. Ol ýerde SPID-iň ýüze çykması umumyýewropa möçberi boýunça alanyňda 0,5%-dir. Infeksiýa bu ýere Günbatar Ýewropadan gelýär.

1988-nji ýylyň 1-nji awgustynda Saglygy saklaýyşyň Bütindünýä guramasy SPID bilen näsaglamagyň 108176 halatyny registrirledi. Onuň 10 müňi 1988-nji ýylyň birinji ýarymynda ýüze çykdy. Ýöne ähli SPID kesellileriniň ýüze çykarylmaýandygy hem-dd bu baradaky doly hasabatyň Saglygy saklaýyşyň Bütindünýä guramasyna baryp ýetmeýändigini sebäpli SPID-e uçranlaryň sany planetada 350 müňdür diýlip çak edilýär.

AIW bilen zäherlenmegiň derejesi barada aýdanymyzda, biz hakykata has ýakyn maglumatlary alyp bileris. ABŞ-nyň Saglygy saklaýyş federal wedomstvosynyň maglumatyna görä, ýurtda AIW bilen adamlaryň 1 milliondan 15 milliona çenlisi zäherlenendir. Ýewropanyň epidemiologlary köne Dünýäde 1987-nji ýylyň ahyryna çenli zäherlenenleriň sany 500 müňdür diýip hasap edýärler. Afrikada geçirilen barlaglaryň (entek doly gutaranok) berýän maglumatyna görä, bu kontinentde 2 milliondan 3 milliona çenli adamyň organizminde AIW bar.

Kanadany we Latyn Amerikasyny hasaba alanynda, ýer şarynda AIW-ny göterýänler azyndan 5 milliondyr diýip çak etmek bolar.

• **YLYM NÄMÄNI WADA BERÝÄR?**

Epidemiýanyň ýaýramagyndan görnüşi ýaly bu ölüm getirýän keseli ýeňip geçmek üçin ulu gözlegleriň gerekdigi belli. Epidemiýanyň ýüze çykyp ugran döwründen başlap, ylym dünýäsi bu işe girişdi. Iki ýylyň içinde – 1982-nji ýylyň ortasyndan 1984-nji ýylyň birinji ýarymyna çenli bu keseliň aýratynlyklary, umuman, anyklanyldy. Keseli dörediji – adamyň immunodefisit wirusyny kesgitlemek başarty. Gany analizleýän ýörite usul işlenip düzüldi, wirusyň organizmdäki alamatlary ýüze çykaryldy.

Ýöne şeýle-de bolsa käbir gatnaşyklarda virus ylymdan "ozdy". Şu wagta çenli biz keseli bejermegi öwrenemzok, onuň dermanyny tapyp bilemzok, epidemiýa bolsa ýaýraýar.

Meseläniň häzirki ýagdaýynda köp düşnüksizlik (?) bolsa-da, biz bejermegiň möhüm usullary we dermanlary tapylar diýip ynam edip bileris. Esasan-da terapewtik mümkinçilikler begendirýär. Eýýäm SPID bilen kesellänleriň ömrüni uzaldýan organizmiň immun sistemasynyň ýok edilmesi netijesinde döreýän bu howply keswli duýdurýan preparatlar döredildi.

Derman işläp taýýarlamakda-da belli bir öňe gidişlik gazanyldy. Emma meseläniň iň bir begenmäge esas berýän ýeri şundan ybarat: hatda däri-dermansyz bejermegiň usullary elomizde ýok bolsa-da, kesel baradaky şu günki düşüňjämizden ugur alyp, epidemiýanyň ýaýraýşyna berk gözegçilik etmäge biziň ýagdaýymyz bar. Eýýäm gany analizleýän ýörite usullaryň kömegi bilen ganlar barlanýar. Mundan başga-da AIW-nyň adam organizmine geçiş ýoly kesgittendi. Her bir adam bu keseliň özüne geçmek howpuny iň pes derejä çenli azaldyp biler. Eger bu maglumatlar **hemmetaraplaýyn adamlaryň aňyna ýetirilse**, onda ösen ýurtlaryň ilatynyň käbir toparlarynda bolşy ýaly, infeksiýanyň mundan beýläk ýaýramagy üzül-kesil pese gaçar.

Taýýarlan: Andrey KRASNOPEWSEW. Medisina